

A. GIRDENIS

LIETUVIŲ KALBOS VARDAŽODŽIO PRIESAGŲ KIRČIO SUSIFORMAVIMAS

Lietuvių kalba priklauso tokio tipo kalboms, kuriose, kaip yra rašęs prancūzų kalbininkas P. Gardas¹, kirčio vietą lemia žodžio morfemų akcentiniai rangai: stipresnė, aukštesnio rango morfema, atsidūrusi tarp silpnesnių, žemesnio rango morfemų, gauna kirtį. Tačiau lietuvių kalboje tie morfemų rangai šiuo metu nėra ryškūs ir visai pastovūs: ta pati morfema vienuose žodžiuose būna vienokio rango, kituose kitokio; galimi kirčio svyravimai net tos pačios darybos žodžiuose. Ypač tai akivaizdu, kai nagrinėjama apskritai lietuvių kalba, o ne kuri atskira jos tarmė. Vadinas, dabartinis išvestinių žodžių kirčiavimas nėra galutinai susiformavęs ir išbaigtas – jis aiškiai traktucinas kaip pereinamasis etapas iš ankstesnės darnesnės sistemos į naują sistemą.

Šiame pranešime norėtusi iškelti ir pagrįsti hipotezę, leidžiančią tą dabartinio kirčiavimo nepastovumą ir įvairumą paaiškinti.

Dominuojantis dabartinėje lietuvių kalboje, be abejonės, yra priesaginis vedinių kirčiavimas. Tai gerai matyti, pavyzdžiui, iš V. Urbučio rašyto akademinės lietuvių kalbos gramatikos skyriaus apie daiktavardžių darybą²: beveik visų semantinių klasių dariausios priesagos turi iš esmės priesaginį kirčiavimą. Išimtį sudaro, galima sakyti, tik veiksmo pavadinimai. Vienos priesagos (pvz.: *-ynas*, *-elis*; *karklėlynas*, *vaikėlis*) kirtį turi beveik visais atvejais, kitų priesaginis kirtis pagal tam tikras taisykles kaitaliojasi su „šakniniu“ (t. y. pamatinio žodžio) kirčiu. Pasitaiko ir visai nereguliarių kirčio vietos svyravimų, plg.: *dirbtūvė* : *krátuvė* : *žertuvė*, *dūrtuvas* : *trauktūvas* ir pan.³ Tokių svyravimų nemaža ir bendrinėje kalboje, bet ypač jų daug atsiranda, kai medžiaga imama iš įvairių tarmių bei senųjų raštų (ypač M. Daukšos). Galima tada drąsiai tvirtinti, kad visiškai reguliaraus nei priesaginio, nei „šakninio“ kirčiavimo lietuvių kalboje nėra, nes šalia iš esmės reguliaraus priesaginio kirčio visada pasitaiko tos pačios priesagos vedinių, turinčių „šakninį“ kirtį, šalia beveik reguliaraus „šakninio“ kirčio galima rasti priesaginio kirčio pavyzdžių,

¹ Žr. P. Garde, *L'accent*, Paris, 1968, 163–165.

² Lietuvių kalbos gramatika, I, Vilnius, 1965.

³ Empiriniai duomenys imti iš min. Gramatikos ir iš šių šaltinių: J. Otrębski, *Gramatyka języka litewskiego*, III, Warszawa, 1965; P. Skardžius, *Daukšos akcentologija*, Kaunas, 1935; t. p. aut., *Lietuvių kalbos žodžių daryba*, Vilnius, 1943. Pasinaudota ir autentiška medžiaga, surinkta įvairiose žemaičių vietose ir Kėdainių bei Ignalinos rajonuose.

neretai pastovus „šakninis“ ar priesaginis kirtis kaitaliojasi su „galūniniu“, arba kilnojamuoju.

Ypač dažnai „šakninį“ kirtį šalia dažnesnio priesaginio turi akūtinių priesagų vediniai. Kirčiuojama šaknis tokiais atvejais beveik visada būna akūtinė, plg. *anykštėnas* : *biržėnas*, *Raudėnai* : *Kálnėnai*, *seserėnas* : *brólėnas*, *mitýba* : *káršyba*, *dėdienė* : *brólienė*, *salýklas* : *výstyklas*, *gražýbė* : tarm. *gývybė* (vos *gývybę* *veľka* „yra menkas, ligotas“ Tirkšliai), *galingas* : *pieningas* (*báimingas*), tarm. *šiaulýtis* : *vókytis*, *girýkštis* : *šeimýnykštis*, *akėčios* : *kópėčios* (plg. dar *vėjuotas*, *kálnuotas*, M. Daukšos⁴ *padėjėjas*, *rústybė*, *támsybė*, *viėnybė*), arba (jeigu šaknis ne akūtinė) tarp „šakninio“ kirčiuoto skiemens ir priesagos yra nekirčiuotas skiemuo, plg. : *pernýkštis* : *úžpernykštis*, *Raudėnai* : *Káltinėnai* ir t. t. Reguliarus dvejopas šio tipo kirčiavimas būdingas, pavyzdžiui, žemaičių moterų pavardėms: sakoma *Butkátė*, *Girdenátė*, *Šimkátė*, *Butkíenė*, *Girdeníenė*, *Šimkíenė*, bet *Kaminskaitė*, *Žiūlpaitė*, *Gėdgaudaitė*, *Mőtuzaitė*, *Kaminskienė*, *Žiūlpíenė*, *Gėdgaudíenė*, *Mőtuzíenė*⁵. Dažniausiai tokio griežto regularumo nebūna (plg. : *mílingas* : *mílingas*, *gyvýbė* : *gývybė*) – šakninis kirčiavimas iš esmės pasitaiko tik kaip išimtis. Bet visada, kai akūtinė priesaga kuriame žodyje pasitaiko nekirčiuota, jo šaknis būtinai yra akūtinė arba kirčiuojamasis skiemuo neina betarpiškai prieš priesagą.

Tos taisyklės dažnokai laikomasi ir cirkumfleksinių priesagų vediniuose, plg. ištisai kirčiuojamą priesagą *-ietis* ir išimtį *vókiėtis*, reguliariai kirčiuojamą *-ynė* ir *āvalynė* bei klaipėdiškių *tėvynė* „tėviškė“, o taip pat šias žodžių poras: *tirštýmė* : *kiđurymė*, *eitýnės* : *varžýtynės*, *dugnōlis* : tarm. *gývolis*, *avižainis* : *kýlainis*, *pākulainis*. Taip kartais kirčiuojami ir trumpųjų priesagų vediniai, plg. *kirtiklis* : tarm. *žáidiklis*, žem. *keitimas* : *láužimas*. Reguliariai abu kirčiavimo tipai vartojami, pavyzdžiui, žemaičių veiksmažodžių abstraktuose, plg. *kišimas* : *plėšimas*, ir nevedusių vyrų ar netekėjusių merginų pavardėse, plg. : *Butkėlius*, *Girdenėlis*, *Šimkėlius* : *Kaminskelis*, *Žiūlpelis*, *Gėdgaudelis* arba *Butkālė* „Butkutė“, *Girdenālė*, *Šimkālė* : *Kaminskalė*, *Žiūlpalė*, *Gėdgaudalė*. Sporadiškai „šakninis“ kirtis dar pasitaiko daugiaskiemeniuose žemaičių deminutyvuose, pvz. : *māšinelė*, *pōdiškelė*, *dziėgorelius* „laikrodukas“ ir tokioje aiškiai deminutyvinės kilmės pavardėje, kaip *Tėvelis* (Tirkšliai). Vis dėlto cirkumfleksinių ir trumpųjų priesagų vediniuose kartais (tiesa, labai retai) šaknies priegaidės ar kirčio vietos nepaisoma, plg. : *bėgýnė* : *bařškyne*, *ratānas* : *plākanas*, *lamātas* : *klābatas*, *mušėklis* : *piñteklis*, *vaikinas* : *bitinas*⁶ ir t. t.

⁴ M. Daukšos raštų duomenys pateikiami iš P. Skardžiaus knygos „Daukšos akcentologija“.

⁵ Tai pasakytina ir apie paauglių pavardes su priesaga *-uitis*||*-ūtis*, plg. : *Butkūitis*, *Girdenūitis*, bet *Žiūlpūitis*, *Žiđugūitis*, *Mőtuzūitis*.

⁶ Plg. dar tokias išimtis, kaip *prāgumas*, *šākumas* ir suprieveiksmėjusius *gėrumu*, *grāžumu*, vartojamus šalia kitų, reguliariai kirčiuojamų priesagos *-umas* vedinių.

Kirčiavimo modelis kirčiuota akūtinė šaknis+nekirčiuota akūtinė priesaga ir nekirčiuota neakūtinė šaknis+kirčiuota akūtinė priesaga (*bról-* + *-ienė* = *brólienė*, *dėd-* + *-ienė* = *dėdienė*), be abejo, yra susiformavęs dėl Sosiūro-Fortunatovo dėsnio. Akūtinė priesaga iš pradžių yra gavus kirtį tada ir tik tada, kai šaknis buvo ne akūtinė ir kai tarp kirčiuotojo skiemens ir priesagos nebuvo tarpinių nekirčiuotų skiemenų (plg. žem. *Butkienė*, bet *Gėdgaudienė*). Panašus cirkumfleksinių ir trumpųjų priesagų vedinių kirčiavimas veikiausiai susiformavo pagal akūtinių modelį – apibendrinus akūtinių priesagų vedinių kirčiavimą visų priesagų vediniams. Retkarčiais akūtinių priesagų vedinių modelį, matyt, imta apibendrinti, nebeatsižvelgiant nė į šaknies priegaidę, bet tokie atvejai yra palyginti reti.

Eliminavus tiesiogines ir netiesiogines Sosiūro-Fortunatovo dėsnio pasekmes, aiškiai matyti, kad iki to dėsnio priesagos nėra turėjusios kirčio. Suprantama, atskirais atvejais priesaginis kirtis gali būti atsiradęs ne tik dėl Sosiūro-Fortunatovo dėsnio. Vienas iš kitų tokio kirčiavimo šaltinių, pavyzdžiui, galėjo būti metatonija (priegaidės ar kirčio vietos pakitimas) galūnių vediniuose⁷, kurių pamatiniai žodžiai turėjo tam tikras priesagas, plg.: *mėdinas* : *medinis*, *krūvinas* : *krūvinis* (*krūviniai vėdarai* Tirkšliai), *výriškas* : *vyríškis* ir t. t. Tačiau ta metatonija, tur būt, irgi yra netiesiog susijus su Sosiūro-Fortunatovo dėsnio pasekmėmis: vargu ar išvestinės priesagos būtų gavusios kirtį tokioje sistemoje, kurioje priesaginio kirčio dar iš viso nebuvo.

Lyginant tarmių faktus, nesunku pastebėti ir kitos rūšies kirčiavimo nenuoseklumą: tų pačių priesagų vediniai neretai būna ir priesaginio, ir „galūninio“ (kilnojamo) kirčiavimo. Kartais vienos tarmės yra apibendrinusios priesaginį tos pačios priesagos vedinių kirčiavimą, kitos „galūninį“, plg.: *karklínai* : tarm. *karklynaĩ*, vns. kilm. *šviežienos* : tarm. *šviežienõs*, *ganýklos* (*ganýklos*) : *ganyklõs* (dgs. gal. *ganýklas* Tirkšliai arba *gānyklas* Kėdainiai), kartais „galūninį“ kirčiavimą turi tik atskiri kurios priesagos vediniai, plg.: *vaikínai* : žem. *vištinaĩ* (dgs. gal. *vištínus*), tarm. *mekētis* : *meketýs*, *svilėšiai* : tarm. *pelėšiaiĩ*, *pavyduõlis* : tarm. *skenduolýs*, *gramdýklė* : tarm. *baidyklė*. Pasitaiko ir vedinių, kurių kirčiavimas svyruoja tarp „šakninio“ ir „galūninio“: *núodėgulis* : *nuodėgulýs*, *káršatis* : *biauratis*, *gývastis* : *biaurastis*, *gýliava* : *karšiavà*, *stìpena* : *puolenà*, *šėrnena* : *lokenà*, *smùlkmena* : *stambmenà*, *jaunúomenė* : *mažuomenė*, *kárviščia*, bet *mergiščia*, žem. *rùsiški*, *vókiški*, *žýdiški*, bet *velniški*, *žaltiški* (plg. dar žem. ir ryt. *draugiškaĩ*, *velniškaĩ*, M. Daukšos *svietiškũ*, *žemiškám*, *žmogiškà*). Visų taip kirčiuojamų žodžių priesagos balsis yra trumpas, o pačios priesagos nėra išvestos iš kitų galūnėmis, reikalaujančiomis me-

⁷ Kaip žinoma, galūnių vediniuose kirčio vieta arba priegaidė beveik visada būna pakitus, plg.: *áukštas* : *aũkštis*, *púodas* : *puõdžius*, *stóras* : *stõris*, *kùbilas* : *kubilius*.

tatonijos. Ten, kur dvejopas tos pačios priesagos vedinių kirčiavimas egzistuoja vienoje tarmėje, galima įžiūrėti aiškia tendenciją pagal „galūninį“ tipą kirčiuoti tuos vedinius, kurių pamatiniai žodžiai yra „galūninio“ kirčiavimo, ir pagal „šakninį“ tipą tuos vedinius, kurių pamatiniai žodžiai yra „šakninio“ kirčiavimo, plg. minėtus priesagos *-iškas* vedinius žemaičių tarmėje (*rūsiški, vokiški, bet velniški, žaltiški*).

Galimas net trejopas tos pačios priesagos vedinių kirčiavimas: pagal „šakninį“, priesaginį ir „galūninį“ tipą, plg.: *miltingi : protingi* : tarm. *protingi*, tarm. *sviestuoti : gumbuoti* : tarm. *dygliuoti* (pvz., Akmenė, Papilė, Tryškiai), *spaīnguolė : kartuolė : kanduolė, kártuvės : spirgintuvė : brauktuvė*; kartais net tas pats vedinys užfiksuotas visų trijų kirčiavimo tipų: *kóštuvis : koštùvis : koštuvỹs, šáutuvai : šautùvai : šautuvaĩ*. Vieną kitą (kartais kiek specialesnės reikšmės) „galūninio“ ar „šakninio“ kirčiavimo žodį galima paprastai rasti net tarp visai reguliariai kirčiuojamos priesagos vedinių. Pavyzdžiui, priesagos *-imas* vediniai šiaipjau nebūna „galūninio“ kirčiavimo, bet tokį kirtį randame, pavyzdžiui, Josvainių apylinkės vietovardyje *Degimaiĩ* ir tokiuose M. Daukšos raštų pavyzdžiuose, kaip *mirimáms, skundi-maĩ*. Visada kirčiuojama deminutyvinė priesaga *-utis, -ė*, bet nedeminutyviniai tos priesagos vediniai su šia priesaga gali būti ir „šakninio“, ir „galūninio“ kirčiavimo, plg.: *truputỹs, varputỹs* (ir *várputis*), ryt. (pvz., Mielagėnų apylinkės) *blakutė „blakė“, rāgutės „rogės“*. Pastebėtas ir vienas priesagos *-elis, -ė* galūninio kirčiavimo pavyzdys – *vaikelỹs*⁸.

Nėra abejonės, kad nemaža minėtų „šakninio“ ar „galūninio“ kirčiavimo pavyzdžių yra reliktai, atitrūkę nuo kitų vedinių ne tik savo išraiška (kirčiavimu), bet ir turiniu. Pavyzdžiui, žodžiuose *blakutė, rāgutės, varputỹs* priesaga neturi jai būdingos deminutyvinės reikšmės (formas *blākė, rāgēs* min. tarmėse neegzistuoja), *vaikelỹs* reiškia ne visai tą patį, kaip *vaikėlis*⁹. Reliktinį nepriesaginio daugelio priesagų vedinių kirčio pobūdį rodo ir palyginti nemažas jo dažnumas toponomastikoje: be minėto vietovardžio *Degimaiĩ*, plg. dar *Storiūkaiĩ* (km. prie K. Naumiesčio) ir *žaliūkai, stačiūkai*, pavardes *Eidikỹs, Tenikỹs* ir *geltonikis, raudonikis*. Kitais atvejais nesunku pastebėti, kad vienos tarmės yra apibendrinusios vieną iš kelių anksčiau, matyt, egzistavusių kirčiavimo tipų, kitos kitą.

⁸ Kad nepriesaginis tos priesagos vedinių kirčiavimas yra buvęs reguliaresnis, aiškiai rodo trumpasis *-ė-*, pasitaikęs pietų aukštaičių (dzūkų) ir pietų žemaičių tarmėse: *balandėlis, kojėlė, mergėlė, žuvėlė*, ir tokie M. Daukšos raštų pavyzdžiai, kaip *kálnelis, mēdelis* (plg. dar minėtus šiaurės žemaičių pavyzdžius, kaip *māšinelė, pōdiškelė, Tėvelis*). Trumpasis *-ė-*, vartojamas būdvardžių aukštesniojo laipsnio priesagoje, neabejotinai rodo senesnę nepriesaginį kirčiavimą: taip manyti leidžia ne tik M. Daukšos raštų duomenys, bet ir, pavyzdžiui, „nesuderinamas“ tokių formų, kaip vns. vard. *gerėsnė* ir vns. kilm. *geresnės*, kirtis.

⁹ Plg. dar daiktavardžius *lašiniai, liepinė, raugtinė, stoginė* (M. Daukšos *ašutinė*) ir tos pačios darybos būdvardžius.

Kaip jau kalbėta aukščiau, priesagų kirtis laikytinas tiesioginiu ar netiesioginiu Sosiūro-Fortunatovo dėsnio ir (iš dalies) metatonijos galūnių vediniuose rezultatu. Vadinasi, iki to dėsnio priesaginio kirčiavimo neturėjo būti – galėjo egzistuoti arba tik „šakninis“ tipas, arba tik „šakninis“ ir „galūninis“, t. y. toks, kur kirtis šokinėja iš galūnės į skiemenį, esantį prieš priesagą. Apžvelgtieji faktai rodytų, kad teisingesnė, lengviau pagrįdžiama yra antroji prielaida: priėmus pirmąją prielaidą, neįmanoma būtų paaiškinti, iš kur atsirado priesagų vedinių „galūninis“ kirčiavimas. Taigi prieš Sosiūro-Fortunatovo dėsnį lietuvių kalboje priesagų vediniai turėjo būti kirčiuojami dvejopai: vieni bus turėję pastovų „šakninį“ kirtį, kituose kirtis bus šokinėjęs iš „šaknies“ į galūnę¹⁰. Turint galvoj minėtus žemaičių tarmės faktus (plg. *velniški* : *žydiški*) ir gerai žinomą tradicinį esamojo laiko veikiamųjų dalyvių kirčiavimą, galima spėti, kad „šakninį“ kirčiavimą yra turėję tie vediniai, kurių pamatiniai žodžiai buvo „šakninio“ tipo, o „galūninį“ – tie vediniai, kurių pamatiniai žodžiai buvo „galūninio“ (t. y. kilnojamąjo) tipo. Kitaip tariant, priesagų vediniai, matyt, išlaikydavo pamatinio žodžio kirčiavimo paradigmą¹¹.

Taigi, pavyzdžiui, priesagos *-ynas* vediniai prieš Sosiūro-Fortunatovo dėsnį turėjo būti kirčiuojami taip: **béržynas – beržynaĩ*, **pušynas – pušynaĩ*, **úosynas – *úosynai*, **alksnynas – *alksnynai*. Po Sosiūro-Fortunatovo dėsnio tie du tipai turėjo suskilti į keturis: **béržynas – beržynaĩ*, *pušynas – pušynaĩ*, **úosynas – *úosynai*, *alksnynas – alksnynai* – naujai atsirado priesaginis ir priesaginis-galūninis kirčiavimas¹².

Tokia sudėtinga kirčiavimo sistema negalėjo būti patvari dėl šių priežasčių:

1) kirčio šokinėjimas iš žodžio vidurio į galūnę (*pušynas – pušynaĩ*) lietuvių kalbai nėra būdingas¹³;

2) iš dažniausių vns. vardininko ir galininko formų dažnai neįmanoma pasakyti, kaip kirčiuotinos daugiskaitos formos (plg.: **béržynas – beržynaĩ* : **úosynas – *úosynai* ir *pušynas – pušynaĩ* : *alksnynas – alksnynai*).

¹⁰ Kalbant įprastiniais terminais, – buvo kirčiuojami pagal pirmąją ir trečiąją kirčiuotę.

¹¹ Ši mintis buvo pasakyta jau anksčiau, žr. P. Skardžius, *Daukšos akcentologija*, Kaunas, 1935, 73 ir ten min. lit. Kiek kitaip (bet iš esmės panašiai) manoma straipsnyje B. A. Дыбо, *Акцентология и словообразование в славянском*, – *Славянское языкознание. VI Международный съезд славистов*, Москва, 1968, 214 tt.

¹² Atkreiptinas dėmesys, kad priesagų vediniai nei pirmajame, nei antrajame etape nėra turėję ketvirtosios kirčiuotės – jai nebuvo iš kur atsirasti.

¹³ Žr. F. de Saussure, *Accentuation lituanienne*, – t. p. aut., *Recueil de publications scientifiques*, Genève, 1922, 533; J. Kazlauskas, *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*, Vilnius, 1968, 76.

Dar nepatogesnis toks kirčiavimas turėjo pasidaryti tada, kai nemāža plačiai vartojamų žodžių „šakninį“ kirčiavimą pakeitė „galūniniu“: šalia naujo „galūninio“ kai kurių pamatinių žodžių kirčio pastovus „šakninis“ arba priesaginis daugelio vedinių kirtis pasidarė nemotyvuotas, jokiomis taisyklėmis nepaaiškinamas¹⁴. Ypač neaišku turėjo būti, kaip kirčiuotini nauji, tradicijos neužfiksuoti vediniai, nes pamatinio žodžio paradigma jau nebebuvo tvirtas vedinių kirčiavimo pagrindas. Suprantama, kalba iš tokios painios padėties turėjo rasti kokią nors išeitį. Ir tokia išeitis buvo iš esmės rasta: imta vis dažniau kirčiuoti pagal trumposios ar cirkumfleksinės šaknies akūtinių priesagų vedinių (t. y. priesaginio kirčiavimo) modelį.

Kad dažniausiai pasirinktas būtent šis, o ne kuris kitas iš minėtų keturių tipų, visiškai suprantama: vienskiemenės trumposios ir cirkumfleksinės šaknys, drauge paimtos, kalboje turėjo būti žymiai dažnesnės, negu dviskiemenės ir akūtinės¹⁵, todėl po Sosiūro-Fortunatovo dėsnio akūtinės priesagos žymiai dažniau pasitaikydavo kirčiuotos, negu nekirčiuotos. Be to, beveik visos neišvestinės priesagos seniau turėjo būti akūtinės, nes, kaip žinoma, senovinis ilgumas paprastai turi akū-tą¹⁶.

Katalizatoriaus vaidmenį, įsigalint priesagiam kirčiavimui, galėjo suvaidinti ir kontaktai su lenkų kalba¹⁷, turinčia pastovų kirtį priešpaskutiniame skiemenyje. Lietuvių priesaginis, t. y. priešpaskutinės morfemos, kirtis labai primena lenkų kalbos kirčiavimo modelį. Tačiau ši prielaida nėra būtina, nes priesagiam kirčiavimui įsigalėti pakankamos buvo ir vidinės prielaidos.

Taigi pralietuvių priesagų vediniai išlaikydavo pamatinių žodžių kirčiavimo paradigmą. Panašus, matyt, yra buvęs ir prabaltų kirčiavimas. Tai rodytų latvių kalba, kurioje, kaip žinoma, akūtinės („tęstinės“) šaknies priesagų vediniuose nėra „laužtinės“ metatonijos¹⁸ – kirčiuojama, pavyzdžiui, *brālēns* „brolėnas“, *māsēns* „sesers sūnus“, *vīrelis* „vyrelis“ (šalia *brālis* „brolis“, *māsa* „sesuo“, *vīrs* „vyras“), nors, jeigu kirtis būtų atitrauktas iš priesagos, lauktume *brālēns, *māsēns, *vīrelis. Lietuvių kalboje iš to modelio pereita į dabartinius dėl Sosiūro-Fortunatovo dėsnio, apibendrinus jo rezultatus įvairaus tipo šaknų ir prie-

¹⁴ Ypač tai pasakytina apie būdvardžius, kurių dviskiemenės formos yra, galima sakyti, visai praradusios „šakninį“ kirčiavimą (1 ir 2 kirčiuotę).

¹⁵ Taip reikėtų manyti, remiantis dabartinės kalbos duomenimis, kurie seniau vargu ar galėjo žymiau skirtis.

¹⁶ Žr. F. de Saussure, A propos de l'accentuation lituanienne, – t. p. aut., min. rink., 491 t.

¹⁷ Taip manyti leistų tas faktas, kad daugiausia senojo kirčiavimo liekanų randama tose periferinėse tarmėse (ypač žemaičių), kuriose lenkų kalbos įtaka buvo silpniausia.

¹⁸ Latvių kalboje priesagų vediniai išlaiko pamatinio žodžio priegaide, žr. J. Endzelin, Lettische Grammatik, Riga, 1922, 193 tt.

sagų vediniams. Visiškai priesaginis kirčiavimas, žinoma, nėra įsigalėjęs nė dabar, nors ir yra aiškiai dominuojantis: tarmėse (ypač periferinėse) galima rasti nemažą liekanų, atspindinčių padėtį, egzistavusią tuoj po Sosiūro-Fortunatovo dėsnio.

Ši priesaginio kirčiavimo raidos interpretacija gali būti pagrįsta tik atsisakius kategoriškos J. Kurilovičiaus tezės, pagal kurią priegaidės galėjusios (ir galinčios) egzistuoti tik kirčiuotame skiemenyje¹⁹: tradicinė pažiūra, atrodo, yra žymiai patikimesnė. Jai pagrįsti galima pateikti šiuos naujus argumentus:

1) dvejopos atitrauktinio kirčio priegaidės egzistuoja ne tik iš esmės visame šiaurės žemaičių ir pietų žemaičių varniškių plote (skiriama, pvz., *l̄aukã* : *pl̄aukã*, *v̄argã* : *d̄arbã*), bet ir apskritai visose tarmėse, atitraukiančiose kirtį: net kupiškėnai ir uteniškiai aiškiai skiria, pavyzdžiui, dalyvį *kaltà* ir būdvardį *kaltà*, skirtingai taria pirmąjį žodžių *vienà* „viena“ ir *dienà* „diena“ skiemenį ir t. t.²⁰;

2) net „suvalkiečių“ ir pietų aukštaičių (dzūkų) tarmėse žodžių *storà* : *dorà*, *vienà* : *dienà*, *galvà* : *kalvà* pirmojo skiemens balsis resp. dvibalsis aiškiai skamba nevienodai, o dalyvis *kaltà* ir būdvardis *kaltà* nėra homonimai: pirmojo ryškesnis balsis *a*, antrojo – priebalsis *i*; be to, pirmojo tipo žodžių nekirčiuotasis skienuo yra intensyvesnis ir įtemptesnis. Taigi nekirčiuotuose skiemenyse dvejopos priegaidės ne tik aiškiai yra egzistavusios, bet, matyt, ir dabar (bent atskirose tarmėse) tebeegzistuoja²¹.

О ГЕНЕЗИСЕ СУФФИКСАЛЬНОЙ АКЦЕНТУАЦИИ ЛИТОВСКИХ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ И ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ

Резюме

В статье излагается гипотеза, согласно которой ударение на суффиксах имен существительных и прилагательных появилось как результат закона Фортунатова-де Соссюра. До этого закона производные слова сохраняли акцентуационную парадигму производящих слов. В дальнейшем суффиксальное ударение подверглось распространению, но некоторые реликты более древней акцентуационной модели сохраняются в говорах.

¹⁹ Žr., pvz., J. Kuryłowicz, Do metodyki badań akcentowych, – t. p. aut., Esquisses linguistiques, Wrocław-Kraków, 1960, 234 tt.

²⁰ Tas skirtumas pastebėtas dar apie Kėdāinius, Liñkuvą, Pānevėžį, Traūpį, Žagārę.

²¹ II Sąjunginės baltistų konferencijos dienomis prof. dr. V. Žuravliovas maloniai atkreipė dėmesį, kad čia dėstoma kirčio raidos interpretacija galėtų būti pagrįsta ir priėmus J. Kurilovičiaus tezę: kirtis pagal Sosiūro-Fortunatovo dėsnį žodžio viduryje galėjęs būti atitrauktas tiesiog į senovinį ilgąjį skiemenį (nebūtinai į akūtinį). Tačiau pateiktųjų faktų (nors jie ir reikalingi detalesnio tyrinėjimo), rodos, visiškai pakanka, kad pagrįstai būtų galima laikytis tradicinės pažiūros į lietuvių kirčiavimo raidą.